

УДК 232.1

Багмет М.О., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

До питання про формування політичної нації

У статті дається визначення понять “етнос” та “нація” і, зокрема, “політична нація”. Особлива увага зосереджена на розкритті головних тенденцій та проблемах формування політичної нації в Україні на сучасному етапі.

The definition of “ethnos”, “nation” and in particular “political nation” are given in this article. Special attention is payed to the exposure of the main tendensies and problems of the forming the political nation in Ukraine at the present stage.

Багмет Михайло Олександрович – доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук, декан факультету політичних наук Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили. Директор Центру політичних досліджень. Відмінник освіти України. Автор більше 300 праць. Коло наукових інтересів – державотворчі та етнонаціональні проблеми України.

Винятково важливу роль у досягненні злагоди, утвердженні принципів національного патріотизму та етнічного плюралізму, у забезпеченні консолідації українського поліетнічного суспільства відіграє формування політичної нації. Стверджуючи це, напевне, варто хоча б коротко зробити невелике синтезуюче узагальнення про тлумачення понять “етнос”, “нація” і, зокрема, “політична нація”.

Що стосується інтерпретації категорії “етнос”, то в науковій літературі наголошується на тому, що етнічна спільнота синтезує три типи складників (у певному розумінні стихій): етнонаціональну форму життя, духовну діяльність людини (емоції, інтелект, воля) та біологічну форму життя. “І якщо суспільство функціонує, – зауважують автори фундаментальної монографії “Етнос. Нація. Держава: Україна у контексті етнодержавницького досвіду”, – то етнос живе, люди в ньому є конкретними особистостями, в суспільстві вони нормалізовані статуси, посадові одиниці. І якщо суспільство є сукупністю інституціалізованих відносин, то етнос – середовище драматичних людських стосунків” [1].

Класичне формулювання поняття “нація” розробили діячі і теоретики австрійської соціал-демократії кінця XIX – початку XX століття К. Каутський, О. Бауер та К. Реннер. Проаналізувавши їх дослідження, видатний український історик Г. Касьянов зазначає: “Якщо узагальнити погляди К. Каутського, О. Багера та К. Реннера на націю, то побачимо, що вони створили “понятійний простір”, у межах якого інші дослідники націй перебувають і досі. Нація в їхньому розумінні була передусім культурною, соціально-економічною й мовною спільнотою. До цих ознак додавалися спільність традицій та єдина територія” [2].

На сучасному етапі у вітчизняній та зарубіжній етнополітології поширені дві головні концепції нації – етнічна (східноєвропейська) та політична (західноєвропейська). Їх характеристика найбільш змістовно представлена у працях відомого західного авторитету з питань націй Ентоні Сміта [3].

Зокрема, визначальною рисою етнічної концепції націй вчений називає спільність походження та рідну культуру. Тому, “чи то людина зоставатиметься у своїй спільноті, чи то емігрує до інших, вона завжди неминуче й органічно залишатиметься членом спільноти, в якій народилась, і довіку нестиме на собі її печать”.

Отже, суть східноєвропейської концепції полягає в тому, що “нація може простежити свої коріння до якогось умовного спільного предка, і через те її члени – це брати й сестри або принаймні родичі, що відрізняються від решти людства своєю кровною спорідненістю”.

Характеризуючи політичну націю, Ентоні Сміт одним з головних елементів називає “історичну землю”, тобто таку, “де місцевість і народ чинили взаємний і сприятливий вплив упродовж низки поколінь”.

Другою рисою західноєвропейської концепції нації англійський дослідник окреслює ідею *patria* (Батьківщини) – сукупності законів та інституцій з єдиною політичною волею, що потребує принаймні кількох спільних регульованих інституцій, які виражатимуть спільні почування та цілі.

І, нарешті, до основних складових політичної нації Ентоні Сміт відносить також юридичну рівність членів політичної спільноти на їхній демаркованій батьківщині, певну систему вартостей і традицій – спільних для всього населення або принаймні для його “серцевинної” спільноти.

До прибічників політичної концепції нації серед вітчизняних дослідників можна віднести, насамперед, В. Євтуха, який зазначає, що “нація – це державне утворення, в основі якого лежить об’єднання певних етнічних спільнот, об’єднання, котре обумовлене певними об’єктивними і суб’єктивними передумовами” [4]. В. Лісовий також пропонує застосовувати термін “нація” для визначення спільнот, що утворилися внаслідок передусім політичної інтеграції [5].

Підсумовуючи вищенаведене, доцільно зазначити, що на сучасному етапі становлення українського поліетнічного суспільства мова повинна йти саме про формування політичної нації. Адже якщо прийняти етнічну концепцію нації, то маємо визнати, що українці як корінний народ на своїй землі є нацією. Але тут постає питання: як же бути з іншими етносами, що також живуть і століттями працюють на цій землі?

Відповідь на дане запитання можна знайти саме в політичній концепції, згідно з якою нація об’єднує різні етнічні групи, які проживають на певній державній, національній території, і набуває ознак поліетнічності, політичності та плюралістичності (в сенсі полікультурності й урахування політичних інтересів різних етнічних груп).

Як відомо, на необхідність формування української політичної нації наголошували у свій час видатні історичні постаті. Зокрема, В. Липинський писав про те, що українську націю можна об'єднати пробудженням почуття солідарності і єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової належності, віросповідання та ін. Почуття любові до рідного краю, української землі, яка годує всіх її мешканців, як до органічної цілісності, вважав В. Липинський, є необхідною і єдиною можливістю того “найтіснішого у світі зв'язку, що зветься нацією” [6].

Сучасний етап формування української нації як політичної спільноти пов'язаний з періодом здобуття Україною незалежності, суверенності, розбудовою самостійної державності. 1 грудня 1991 року 90% громадян України проголосували за вихід з СРСР, визнавши тим самим якщо й не свою належність до самостійної української нації, то принаймні свою готовність до неї належати [7]. Це було дійсно історичною подією.

Однак становлення і безумовне утвердження української державності, як засвідчили всі минулі роки після проголошення незалежності, відбувалися за надзвичайно складною схемою політико-економічного, соціо-культурного клімату. Катастрофічно поглиблювалася соціально-економічна криза, прискорено руйнувалися залишки колишнього господарського механізму. В деяких регіонах проявлялися навіть сепаратистські тенденції. Водночас реформа державно-суспільного устрою, що могла б реально засвідчити життєздатність Української держави, не завжди йшла оптимальним шляхом.

Згідно з поглядами авторів монографії “Українська нація: шлях до самовизначення”, складність ситуації в Україні визначалася переплетенням двох процесів. На думку вітчизняних вчених, по-перше, здійснювався перехід від становища одного із залежних регіонів наддержави до становища самостійної держави. По-друге, руйнувалась стара авторитарно-демократична система та робилися спроби утвердити нову модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої мають стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, дотримання прав і свобод особистості, правових основ функціонування держави [8].

За роки незалежності певними політичними силами були запропоновані різні моделі націо-

творення, серед яких відомий англійський політолог, професор Школи славістики та східноєвропейських досліджень Лондонського університету Ендрю Вілсон виділяє основні.

Національно-етнокультурна модель, запропонована Рухом ще у 1989 році, виходила з концепції “одночасного національного відродження” як української нації, так й інших етнічних груп в Україні, але передбачала для першої привілейований статус (дана ідея Руху була вже розглянута у даному дослідженні у попередньому розділі). Україна в цій моделі розглядається як постколоніальне суспільство, а “українізація” – як відновлення історичної справедливості. До речі, цю модель досить влучно узагальнив український політолог В. Кулик: “Українська держава повинна діяти так, як би вона була національною державою української нації... але разом з тим і так, щоб досягти цього не тільки уявного становища” [17, с. 25].

Повертаючись знову до дослідження Е. Вілсона, зазначимо, що близькою до національно-етнокультурної моделі вчений вважає “модель мовних груп”. Те, що її, як і першу, значною мірою підтримував Л. Кравчук, сприяло його програшу на президентських виборах 1994 року. Адже ця друга модель виходила з того, що етнос і мова по суті збігаються, а на практиці мова поділила самих українців.

Багато прихильників в Україні мають модель подвійної ідентичності, яку Вілсон назвав “інша Україна”. Вона спирається на міф про спільне слов'янське коріння й ідею “єдиного російсько-українського культурного простору” і розмитих кордонів. Росіяни і російськомовні українці (“українороси”), які обстоюють цю модель, часто виступають як носії реліктового “радянського патріотизму” і живлять комуністичну ідею. Ідею слов'янської єдності експлуатує так звана модель євразійської ідентичності, один з варіантів якої під час передвиборної кампанії 2002 року озвучували соціал-комуністичні сили.

Модель, яку, починаючи з 1994 року, обстоював Президент України Л.Д. Кучма, Вілсон охарактеризував як синтетичну. На його думку, в неї вплетені водночас і елементи радянської, і елементи української етнокультурної традиції, що робить її еkleктичною [10].

З цим висновком англійського політолога щодо еkleктичності даної моделі важко погодитися, оскільки саме такий “громадянський” підхід – єдиний, який здатний “працювати” на ідею

української політичної нації. Поки що модель “української політичної нації” вибудовується різними політичними силами на дещо відмінних підвалинах. Але вихід за межі етнічності як ідентифікаційного чинника прокладає шлях до трактувань політичної нації як горизонтального об’єднання співгромадян, що має серйозне консолідаційне навантаження. Важливим кроком у цьому напрямі є зафіксоване у Конституції України трактування Українського народу як громадян України всіх національностей. Цим не тільки було усунуто термінологічний різнобій у трактуванні понять “український народ” і “народ України”, а й здійснено крок до загальноцивілізаційного розуміння народу насамперед як “демосу”, а вже потім як етносу.

Отже, можна зазначити, що на сучасному етапі відбувається процес формування української політичної нації.

Важливого значення у цьому процесі набуває національна ідея. Адже, як відомо, остання є внутрішнім чинником нації, тоді як державність – зовнішнім.

Доктор філософських наук В. Ребкало українську національну ідею визначає як “ідею національної і соціальної гармонії в суспільстві і світі, органічної єдності національної свободи, держави, церкви, соціальних і громадянських прав людини” [11]. У свій час І. Франко писав: “Ми далекі від того, щоб нехтувати вагою національного питання, тобто розвою народності у всіх її питомих формах (мові, звичаях, одежі та ін.), але все-таки не хочемо ніколи забувати, що розвій народності є тільки одним з проявів розвою народу, проявом рівнопорядним із розвитком економічним, громадським, освітнім і т. ін. Певна річ, він тісно в’язеться з усіма тими проявами розвою, але, власне, для того не можна його вважати за щось кардинальне, найважливіше і виключно миродайне: розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав громадських є або пустою мрією, доктриною, або штучним тепличним витвором. Національна література, наука і т. ін. мусить же бути впливом живої потреби нації і заспокоювати ту потребу. Нація, котра помирає з голоду... потребує хліба... й надіями їй дуже мало можна прислужитися” [12].

Українська національна ідея в історичному контексті завжди розглядалася не тільки як надзавдання, до вирішення якого можна і треба максимально наблизитися, а й як реальне обгру-

нтування шляхів і принципів досягнення цього національно-державного устрою, який пов’язувався в першу чергу з подоланням імперського поневолення, знаходженням власної незалежності й суверенітету.

Цивілізованість державотворення в Україні дедалі більше залежатиме від плюралізму, альтернативності і змагальності національних ідей, їх здатності акумулювати загальнолюдські цінності і світовий досвід суспільного розвитку. Жодна така ідея не може стати офіційною державною ідеологією, але кожна повинна бути відкритою для інноваційних національних і світових досягнень. За цих умов доцільно зрозуміти і відмовитись від ідеологічних закликів різних політичних сил “будувати нове суспільство”, “творити нову спільноту” тощо.

З цього приводу М. Ребкало зауважує, що суспільство не можна будувати, його можна розвивати на основі соціального і національного ґрунтів. Адже воно або розвивається, віднайшовши свій природний шлях, або існує, наслідуючи інших. Ще ніхто не досяг передових позицій розвитку без національної ідеї, без культурно-духовного відродження нації, без забезпечення соціальних прав і свобод людини. В авангарді такого розвитку крокує ідея власна, національна, зрозуміла всіма верствами населення, що вважають землю, на якій живуть, своєю Батьківщиною. “Суспільство не терпить штучного будівництва в ім’я партійних діологем, – продовжує свою думку вітчизняний вчений, – тим більше великодержавницької, “єдино правильної”, під яку все національне підганяється, – бо це проти-природно. Кожна ідея повинна розглядатися у контексті поточного і перспективного розвитку національної державності України, її особливостей, її суверенних прав і обов’язків, виходячи із розмаїття людського чинника, специфіки геополітичного положення, здобутків світового досвіду тощо” [13].

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що на сучасному етапі формування української політичної нації потрібна держава як гарант внутрішньої злагоди і зовнішньої незалежності та ідейно-теоретична платформа, яка б мобілізувала громадян на новий злет культуротворення і відвернула б народ від розбрату і конфронтації. За всіма ознаками роль такої платформи може виконати лише національна ідея як така, що, з одного боку, віддзеркалює право нації на самовизначення своєї окремішності, право

на свою особистість та незалежне існування, а з другого – залишає націю в рамках вселюдської спільності, засвідчує прагнення до утвердження в житті загальнолюдських цінностей, соціальної справедливості, споконвічного потягу до демократичного устрою суспільства.

Доля української політичної нації буде залежати від того, наскільки суспільству вдасться консолідуватися навколо цієї загальнонаціональної ідеї.

Література

1. Римаренко Ю.І., Вівчарик М.М. та ін. Етнос. Нація. Держава. Україна у контексті етнодержавницького досвіду – К., 2000. – С. 434.
2. Касьянов Г.В. Теорія нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – С. 44-45.
3. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Переклад з англ. П. Гаращука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

4. Євтух В. Якою має бути етнополітика української держави // Віче. – 1992. – С. 144
5. Лісовий В. Етнокультура – основа етнічної самоврядності // Етнічна самосвідомість і національна культура: Тези республіканської науково-теоретичної конференції. – К., 1991. – С. 117.
6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – К., 1993. – С. 189.
7. Хмелько В. Референдум: хто був “за” і хто “проти” // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 41.
8. Вівчарик М.М., Панченко П.П., Чмихова В.І. Українська нація: шлях до самовизначення. – К.: Вища школа, 2001. – С. 279.
9. Кулик В. Український націоналізм у незалежній Україні. – К.: Кисво-Могиланська академія, 1999. – С. 25.
10. Вилсон Э. Национальная идентичность в Украине // Политическая мысль. – 1999. – № 3. – С.115-121.
11. Ребкало В. Національна держава. Втеча від самоприпущення // Віче. – 1995. – № 6. – С. 26.
12. Франко І.Я. Формальний і реальний націоналізм // Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. – К., 1956. – С. 27.

Надійшла до редколегії 25.03.2002 р.